

ZBORNİK RADOVA

**HISTORIJA
ROMA U BOSNI
I HERCEGOVINI**

ZBORNİK RADOVA SA MEĐUNARODNE KONFERENCIJE HISTORIJA ROMA U BOSNI I HERCEGOVINI

POSEBNA IZDANJA

Knjiga 19

Izdavači:

UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU
Podgaj 6, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR
Marulićev trg 19, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska
www.pilar.hr

Za izdavače:

Dr. sc. Sedad BEŠLIJA

Dr. sc. Željko HOLJEVAC

Glavni i odgovorni urednici:

Dr. sc. Danijel VOJAK

Dr. sc. Sanja GLADANAC-PETROVIĆ

Redakcioni odbor:

Dr. sc. Sedad BEŠLIJA

Dr. sc. Željko HOLJEVAC

Dr. sc. Danijel VOJAK

Dr. sc. Sanja GLADANAC-PETROVIĆ

Recenzenti:

Dr. sc. Husnija KAMBEROVIĆ

Dr. sc. Katarina KATAVIĆ

Dr. sc. Vjeran KURSAR

Dr. sc. Milovan PISARRI

Dr. sc. Filip ŠKILJAN

Dr. sc. Danijel VOJAK

Stavovi i gledišta iznesena u radovima autora ne predstavljaju nužno stavove i gledišta urednika i Redakcionog odbora.

Objavljivanje zbornika radova Historija Roma u Bosni i Hercegovini potpomoglo je Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo.

ISBN 978-9958-649-73-8

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 62762758

UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU
INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

ZBORNIK RADOVA
MEĐUNARODNA KONFERENCIJA

HISTORIJA ROMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 22. 2. 2024.

Sarajevo – Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

Predgovor urednika	7
Predgovor direktora Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu	
dr. sc. Sedada Bešlije	13
Predgovor ravnatelja Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar	
dr. sc. Željka Holjevca	15
Stephane Laederich	
Roma in Bosnia: Unravelling Sources from Ottoman Tax Registers to Linguistics	17
Amir Džinić	
Romi u Bosanskom ejaletu kroz prizmu bujruldija prve polovine 19. stoljeća	39
Amila Kasumović	
Romi u austrougarskom administrativnom diskursu u Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća	53
Hana Younis	
Sudski spisi kao izvor za rekonstrukciju položaja Roma u austrougarskoj Bosni i Hercegovini	87
Danijel Vojak / Paula Simon	
Položaj muslimanskih Roma na bosanskohercegovačkom području uoči Drugog svjetskog rata	105
Sanja Gladanac-Petrović	
Komparacija nepoželjnosti Jevreja i Roma za ustaški režim	139

Danijel Vojak

Mjesta masovnih zločina nad romskim stanovništvom na bosansko-hercegovačkom području u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj..... 163

Dženita Sarač Rujanac

Institucionalno otkrivanje Roma u SR Bosni i Hercegovini 187

Enes S. Omerović

Popisi stanovništva kao izvor za proučavanje romskog stanovništva u Bosni i Hercegovini (1879–1948) 229

Hedina Tahirović-Sijerčić

O Uhlikovom radu u historijskom kontekstu 265

Danijel Vojak / Neven Kovačev / Sanja Gladanac-Petrović

Izbor iz bibliografije radova o povijesti Roma u Bosni i Hercegovini 289

Biografije autora..... 309

PREDGOVOR

Znanstvena istraživanja povijesti Roma u mnogim europskim zemljama tek su na početku i brojna su istraživačka pitanja i dalje bez adekvatnog odgovora. Takav indiferentan odnos povjesničara prema povijesti Roma prisutan je i unutar bosanskohercegovačke historiografije što je posebno vidljivo u manjem broju objavljenih znanstvenih radova i izostanku znanstvenih skupova, tribina, okruglih stolova i sličnih znanstveno-javnih događaja. Upravo je takav odnos prema povijesti Roma naveo znanstvenike Instituta za historiju u Sarajevu Univerziteta u Sarajevu i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba da pozovu na (prvu) javnu znanstvenu raspravu o povijesti Roma u Bosni i Hercegovini. Potaknuti naučim doprinosom i opštim uticajem koji je ostvarila međunarodna znanstvena konferencija “Jezik i kultura Roma” koja je, sad davne 1986. godine u Sarajevu, okupila iznimno velik broj značajnih znanstvenika iz tadašnje Jugoslavije i svijeta, te tri godine kasnije publicirala njihove radove s područja lingvistike, povijesti, sociologije, antropologije, leksikografije, pedagogije, etnologije, književnosti i glazbene umjetnosti u zborniku naslovljenom “Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup”, kolege dvaju srodnih instituta postavili su za cilj okupiti i potaknuti na razgovor istraživače iz Bosne i Hercegovine i drugih zemalja koji svojim naučnim istraživanjima mogu doprinijeti razumijevanju kompleksne historije Roma u Bosni i Hercegovini. Osim toga, organiziranjem konferencije nastojali su stimulisati znanstvena istraživanja tema iz prošlosti bosanskohercegovačkih Roma, pritom istaći značaj njihove povijesti kao sastavnog dijela historije stanovništva Bosne i Hercegovine.

Početna, stidljiva, ambicija da prirede okrugli sto ubrzo je prerasla u konferenciju međunarodnog karaktera. Tako je 22. februara/veljače 2024. godine u Svečanoj sali Univerziteta u Sarajevu održana naučna konferencija “Historija Roma u Bosni i Hercegovini” na kojoj su nastupili afirmirani naučnici te mladi doktorandi s područja istorije, prava i lingvistike. Četrnaest izlagača iz pet zemalja (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Švicarska, Njemačka i Crna Gora) kroz svoje referate su rekonstruisali epizode iz prošlosti Roma kroz dugo

istorijsko razdoblje njihovog prisustva na bosanskohercegovačkom tlu: od osmanskog do socijalističkog perioda, komparirali su iskustva Roma s drugim narodima i u drugim administrativnim jedinicama te ukazivali na potencijale istorijskih izvora za istraživanje njihove istorije. Plodonosan rad međunarodne konferencije iznjedrio je zbornik 11 naučnih radova čiji su autori, bez obzira da li su svoj profesionalni rad posvetili istraživanju prošlosti Roma ili su tek istražujući druge istorijske teme usputno tretirali pitanja koja se tiču njihove viševjekovne uključenosti u bosanskohercegovačko društvo, dali vrlo vrijedan doprinos našem boljem razumijevanju i širenju spoznaja o položaju, svakodnevnom životu, ratnoj sudbini romskog stanovništva. Sporadično spominjanje Roma kroz istorijske dokumente, što je u vezi s njihovim društvenim i pravnim položajem, i opštom marginaliziranošću, jedan je od razloga zbog kojeg su Romi konstantno pozicionirani na periferiju domaće historiografije. Da se saznanja o njihovoj prošlosti, usprkos nedostatku izvora, mogu produbiti pokazuje već prvi članak, rad Stephanea Laedericha koji kroz osmanske porezne dokumente propituje ko su bosanski Romi, tačnije Gurbeti, otvarajući tako dalje istraživački put ka spoznaji o dolasku trenutne romske populacije na ovim prostorima. Crpeći podatke koje daju bujruđije (naredbe) bosanskih valija iz prve polovine XIX vijeka, doktorand Amir Džinić u svom članku pokazuje da su bosanski namjesnici Rome spominjali u kontekstu ubiranja džizije i hajdučije. Komparativnim pristupom on upozorava da Romi nisu bili jedini skloni krađi, nasilju, razbojništvu, iako bujruđije nisu spominjale romske pojedince već cijelu romsku zajednicu. Takav generalizirajući pristup Romima pokazala je i austrougarska administracija u Bosni i Hercegovini. O njenom nastojanju da Rome predstavi kao problem u kontekstu njihovog skitalačkog načina života ili "sumnjivog" ponašanja, što je bila glavna karakteristika odnosa vlasti prema Romima, piše prof. dr. sc. Amila Kasumović. Fokusirajući se na analizu niza vladinih mjera kojima se nastojalo kontrolisati kretanje Roma i njihov specifičan način života autorica je, primjerima koje je pronašla u arhivskoj građi, pokazala njihovu transteritorijalnost, ali i reakciju na takve mjere. Da se glas Roma ipak mogao čuti ukazuje nam dr. sc. Hana Younis koja analizom sudskih spisa otkriva probleme s kojima su se Romi suočavali kao oštećeni ili počinioci nekog kaznenog djela. Kroz sudbene izvore pokazuje njihov položaj pred

sudskim organima te u tom kontekstu postavlja pitanje njihove jednakosti s drugim etničkim skupinama. Autorica skreće pažnju da sudska dokumentacija, inače slabo korištena u bosanskohercegovačkoj historiografiji, može otkriti, ne samo položaj romske populacije već i detalje o njihovom svakodnevnom životu, kao “malih ljudi” s društvenih margina. Koliko god bili društveno marginalizirani, Romi su određenim historijskim momentima postajali objekat nadmetanja dviju strana. Upravo o tome u zajedničkom članku pišu dr. sc. Danijel Vojak i doktorandica Paula Simon koji prate nastojanja Islamske zajednice da Rome islamske vjeroispovijesti, “Bijele Cigane” koji su bili relativno dobro socioekonomski i vjerski integrisani u bosanskohercegovačkoj muslimanskoj zajednici, zadrže u njoj usprkos pokušaju drugih vjerskih zajednica da ih kristijaniziraju. Kako bi odgovorila na takvu politiku Ulema Medžlis provela je 1939. godine anketu o njihovom broju, vjerskom položaju i djelovanju kršćanske propagande. Analizirajući anketne izvještaje, autori otkrivaju ekonomsku snagu, socijalni položaj, te mnogo veću demografsku prisutnost Roma u Bosni i Hercegovini nego ju je država detektovala službenim popisom stanovništva. Ova saznanja o položaju Roma u periodu koji je prethodio Drugom svjetskom ratu, nužna su za razumijevanje diferenciranog odnosa koji je Nezavisna Država Hrvatska (dalje NDH) na legislativnom nivou imala prema “Bijelim Ciganima” i ostaloj nepoželjnoj romskoj populaciji u zemlji. Dr. sc. Sanja Gladanac-Petrović analizira nepoželjnost Roma za ustaški režim kroz prizmu zakonodavstva, rasne politike, propagande i prakse te komparacijom s antijevrejskom politikom NDH istražuje karakter i intenzitet nepoželjnosti Jevreja i Roma u ustaškim ideološkim okvirima. Realizaciju antiromske diskriminatorne politike s akcentom na njihovo stradanje prikazao je u svom drugom članku dr. sc. Danijel Vojak, analizirajući masovne zločine nad romskim stanovništvom koje su počinile ustaške vlasti i njemačke vojne jedinice u Jasenovcu, Podorašcu i Bosanskoj Gradiški. Obim stradanja Roma danas je teško precizirati. Samo ga naslućuju popisni rezultati o čijim potencijalima kao historijskog izvora piše dr. sc. Enes Omerović. Analizirajući popise stanovništva u Bosni i Hercegovini od prvog austrougarskog popisa do prvog koji su provele socijalističke vlasti, propituje njihovu pouzdanost i zaključuje da popisi stanovništva u tih 70-ak godina ne pokazuju stvarnu demografsku prisutnost Roma, nego njihov

najmanji mogući broj u Bosni i Hercegovini. Bez obzira na upitnost brojnosti romske populacije, što je u uskoj vezi s etničkom mimikrijom, ali i popisnom metodologijom, globalno započeti proces emancipacije Roma u drugoj polovini XX stoljeća imao je svoj izraz i u Jugoslaviji. Dr. sc. Dženita Sarač-Rujanac na primjeru Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine pokazuje kako je tadašnje partijsko rukovodstvo u skladu s proklamovanom politikom bratstva i jedinstva podržavalo *preporod Roma* koji se odvijao kroz prepoznavanje Roma kao nacionalne manjine i njihovo institucionalno *otkrivanje*, tj. kroz aktivnosti Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa u Sarajevu. Veliki doprinos našim spoznajama o kulturi i jeziku, Roma dao je akademik i romolog Rade Uhlik. O njegovom radu i mogućnostima da se iz romskih priča koje je sakupio na terenu tokom radnog vijeka izdvoje činjenice koje bi pomogle pri rješavanju nepoznanica u vezi s istorijom i prisustvom Roma na bosanskohercegovačkim prostorima, pisala je dr. sc. Hedina Tahirović-Sijerčić. S namjerom da se olakša istraživački put svim istraživačima koji krenu u potragu za spoznajama o prošlosti Roma na kraju Zbornika objavljen je izbor iz bibliografije radova o povijesti Roma u Bosni i Hercegovini. Autori dr. sc. Danijel Vojak, Neven Kovačev i dr. sc. Sanja Gladanac-Petrović naveli su samo neke od najrelevantnijih radova koji spominju bosanskohercegovačku romsku populaciju. S tim radom završava ovaj zbornik koji simbolično objavljujemo u godini kada se navršava 125 godina od rođenja prvog bosanskohercegovačkog romologa Rade Uhlika.

U Zborniku se nisu našli radovi učesnika Konferencije koji su odustali od pisanja znanstvenog članka na temelju izlaganja. Zbog značaja njihovih referata ovom prilikom ćemo ih spomenuti. Rebecca Fisch izlagala je na temu "The Fate of Roma during the Second World War in Bosnia and Herzegovina: Local Research in the Context of Remembrance and the Fight against Antigypsyism" unutar koje je istaknula rad Central Council of German Sinti and Roma na istraživanju "romskog holokausta" u zemljama Zapadnog Balkana, posebice u Srbiji. Tatjana Jovanović referatom "Život i stradanje Roma u okolini Bijeljine i Tuzle u Drugom svjetskom ratu" istražila je povijest Roma na bijeljinskom i tuzlanskom području, te istaknula kako su ustaške vlasti nastojale izuzeti iz politike progona "Bijele Cigane". Đorđe Mihovilović je u izlaganju "Ekshumacije posmrtnih ostataka romskih žrtava ustaškog logora u Staroj Gradiški 1946.

godine” obradio pitanje ekshumacija romskih žrtva na području jasenovačkog sustava logora, napose logor Stara Gradiška. U ovom slučaju on navodi kako je više stotina Roma bilo ubijeno na području Uskočke šume. Dr. sc. Danijela Vuković-Ćalasan i dr. sc. Rajka Đoković su u izlaganju “Položaj Roma u pravno-institucionalnim sistemima Crne Gore i Bosne i Hercegovine” analizirale istorijske dimenzije položaja Roma u pravno-institucionalnom smislu u kontekstima Bosne i Hercegovine i Crne Gore te elemente modela multikulturalizma koji je primijenjen u pomenutim državama. One su u izlaganju, između ostalog, istaknule kako su povijesno prisutan i duboko ukorijenjen antiromizam na prostoru bivše Jugoslavije kao i izražena marginalizacija, diskriminacija i segregacija, praktično od momenta doseljavanja Roma, učinili njihov položaj specifičnim i neuporedivo težim u odnosu na druge entokulturne zajednice.

Iako žalimo što zbornik “Historija Roma u Bosni i Hercegovini” nije obuhvatio i te referate, uvjereni smo da ovdje pripremljeni radovi otvaraju nova ili barem rasvjetljavaju neka do sada manje poznata pitanja u istoriografiji, te uopšte pridonose razumijevanju povijesti i kulture Roma na ovom području. Objavljeni radovi otvaraju, barem se tome nadamo, dugo zatvorena vrata sustavnom historiografskom proučavanju ove tematike i trasiraju daljnji istraživački put bosanskohercegovačkim istoričarima.

Ovom prilikom zahvalili bismo se posebno na potpori u organiziranju Konferencije te uređenju i pomoći u izdavanju Zbornika dr. sc. Sedadu Bešliji, direktoru Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu, te dr. sc. Željku Holjevcu, ravnatelju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

dr. sc. Danijel Vojak

dr. sc. Sanja Gladanac-Petrović

PREDGOVOR

**direktora Instituta za historiju
Univerziteta u Sarajevu
dr. sc. Sedada Bešlije**

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu je naučna ustanova u 65. godini svoga rada i djelovanja čija je osnovna zadaća proučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do savremenosti. Institut je danas jedan od 5 naučnoistraživačkih instituta, punopravnih članica i organizacionih jedinica UNSA koji u posljednje vrijeme bilježi odlične rezultate posebno na polju izdavaštva, digitalizacije naučnih rezultata i međunarodne akademske i naučne razmjene i saradnje.

Najsvežiji primjer uspješne međunarodne akademske saradnje je Međunarodna naučna konferencija “Historija Roma u Bosni i Hercegovini” koju su zajedničnim naporima u februaru 2024. godine suorganizovali Institut za historiju i Institut za društvene znanosti Ivo Pilar iz Zagreba.

U svom radu, Institut za historiju se bavi temama širokog spektra. Radimo na svemu što držimo relevantnim u oblasti historiografije bez ikakvih ograničenja. Pratimo naučnu produkciju, ali i društvene trendove, pokušavamo dati svoj doprinos u rasvjetljavanju manje obrađenih tema, ne bježimo ni od ponovnog sagledavanja pitanja koja ne gube na historiografskoj aktuelnosti. Jednako se nastojimo baviti “velikim” historijskim temama, ali i onima s margina historije i nauke općenito. Sve s ciljem boljeg razumijevanja i spoznaje naše prošlosti.

U tom kontekstu, Romi su kao zasebna populacija nažalost često ostajali i ostali na marginama društava, ali i naučnih istraživanja. Lijepa je izreka koja kaže da se karakter čovjeka mjeri prema tome kako postupa prema slabijem od sebe, a uspjeh jedne vlasti se mjeri prema položaju ranjivih, marginalnih i manjinskih kategorija društva. S tim u vezi, nadam se da će Zbornik radova s navedene konferencije koji objavljujemo biti naputak kako mijenjati pristup ovim i sličnim temama, ali i dati novo svjetlo na određene segmente iz historije Roma u Bosni i Hercegovini te ponuditi smjernice za daljnja istraživanja, što je bio osnovni cilj organizovanja Konferencije.

Na kraju, uz toplu preporuku našeg novog izdanja čitalačkoj publici, svima koji su uzeli učešće u organizaciji Konferencije, te priređivanju Zbornika želim zahvaliti i čestitati na uspješno obavljenom zadatku, posebno inicijatorima cijele priče i urednicima Zbornika radova dr. sc. Danijelu Vojaku iz Instituta Ivo Pilar i dr. sc. Sanji Gladanac-Petrović iz Instituta za historiju.

PREDGOVOR

ravnatelj Instituta društvenih
znanosti Ivo Pilar
dr. sc. Željka Holjevca

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar sa stotinjak svojih zaposlenika u sjedištu u Zagrebu i osam područnih centara od Dubrovnika do Vukovara, središnji je i najveći javni institut u području društvenih znanosti u Republici Hrvatskoj. Znanstvena, razvojna, stručna i druga istraživanja psihologa, sociologa, povjesničara i ostalih znanstvenika te specijalizirane usluge obrazovanja, publiciranja i savjetovanja s ciljem podizanja razine znanja i doprinosa javnom dobru, misija su Instituta koji djeluje u društvenom, humanističkom i interdisciplinarnom području znanosti. Od osnutka 1991. godine do danas Institut Pilar pripomaže razvojnim procesima u Hrvatskoj na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini te participira u europskom istraživačkom prostoru i drugim oblicima međunarodne suradnje. Znanstvena djelatnost Instituta Pilar ostvaruje se radom na znanstvenim projektima, organiziranjem znanstvenih skupova i sudjelovanjem na njima te ostalim znanstvenoistraživačkim i stručnim aktivnostima. U sklopu nakladničke djelatnosti Instituta posebno se ističu *Društvena istraživanja*, časopis za opća društvena pitanja, koji se referira u više međunarodnih bibliografskih baza. Temeljni istraživački prioriteti Instituta Pilar su: kulture i identiteti, društvena kohezija i društvena promjena, društvene inovacije, upravljanje i održivi razvoj, kvaliteta života i individualne razlike, obitelj, djeca, mladi, obrazovanje, stanovništvo, naselja i mobilnost.

Institut Pilar se dulji niz godina s posebnom pažnjom odnosi prema znanstvenim istraživanjima manjinskog stanovništva u Republici Hrvatskoj, napose Židova i Roma. Između ostalog, vrijedi podsjetiti na tematski broj institutskog časopisa *Društvena istraživanja* o položaju Roma iz 2000. godine te na izdavanje znanstvene studije *Kako žive hrvatski Romi* tijekom 2004. Tada je naglasak bio na analizi socijalno-ekonomske i demografske strukture romskog stanovništva u Republici Hrvatskoj. U sljedećem razdoblju Institut je proveo više povijesnih, socioloških i antropoloških domaćih i međunarodnih znanstvenih projekata vezanih za život, kulturu i položaj Roma, a to je rezultiralo izdavanjem više

znanstvenih publikacija te (su)organizacijom više znanstvenih skupova, tribina i okruglih stolova. Posljednjih godina Institut je dao znanstveni doprinos osmišljavanju stalnog izložbenog postava u Romskom memorijalnom centru Uštica, a predstavnici Instituta sudjeluju i u suvremenim komemorativnim praksama, napose u obilježavanju Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve genocida u Drugom svjetskom ratu – *Samudaripen*.

Na temelju navedenih dugogodišnjih znanstvenih istraživanja romskog stanovništva, posebice na području proučavanja njihove povijesti i kulture, potaknuta je međunarodna znanstvena suradnja s Institutom za historiju u Sarajevu te je zajedničkim nastojanjem početkom 2024. organiziran znanstveni skup o povijesti Roma na bosanskohercegovačkom području. Plod te suradnje je i ovaj Zbornik kao još jedno svjedočanstvo o kontinuiranom znanstvenom djelovanju Instituta Pilar na proučavanju povijesti i kulture romske zajednice te njegovoj otvorenosti za suradnju s akademskim i drugim adresama koje razvijaju slične aktivnosti.

ZBORNİK RADOVA SA MEĐUNARODNE KONFERENCIJE
HISTORIJA ROMA U BOSNI I HERCEGOVINI

POSEBNA IZDANJA
Knjiga 19

Izdavači:
UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU
Podgaj 6, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR
Marulićev trg 19, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska
www.pilar.hr

Za izdavače:
Dr. sc. Sedad BEŠLIJA
Dr. sc. Željko HOLJEVAC

Glavni i odgovorni urednici:
Dr. sc. Danijel VOJAK
Dr. sc. Sanja GLADANAC-PETROVIĆ

Lektorica:
Jasmina MUJEZIN

Lektorica – engleski jezik
Anela DEDIĆ

DTP i dizajn korica:
Amra MEKIĆ

Štampa:
Štamparija Fojnica

Za štampariju:
Senad ŠABANOVIĆ

Tiraž:
200

Sarajevo, 2024.